

การทำขวัญนาค คณะหมอขวัญสายลม ศิษย์สุรินทร์ ตำบลหนองโอง อำเภอกู่
ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี: องค์ประกอบ ขั้นตอน สัญลักษณ์
และการสื่อความหมายในพิธีกรรม
BUDDHIST PREORDAINING CEREMONY OF MASTER SAILOM
SITSURIN GROUP, TUMBON NONG-ONG, AMPHUR U-THONG,
SUPANBURI PROVINCE: COMPONENT, PROCESS,
SYMBOLS AND MEANINGS IN RITUAL

¹สมบัติ สมศรีพลอย

¹Sombat Somsriploy

มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
Bansomdejchaopraya Rajabhat University

som5355150@gmail.com

Received: September 23,2023; **Revised :**November 2, 2023; **Accepted :**December 31,2023

บทคัดย่อ

งานวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบ ขั้นตอน สัญลักษณ์ และการสื่อความหมายในพิธีกรรมทำขวัญนาค คณะหมอขวัญสายลม ศิษย์สุรินทร์ ตำบลหนองโอง อำเภอกู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้แนวคิดพิธีกรรมและสัญลักษณ์กับ การสื่อความหมายวิเคราะห์กลุ่มข้อมูลตัวบทและบริบทการทำขวัญนาคและการสัมภาษณ์ แบบเจาะจง ผลการศึกษาพบว่า คณะสายลม ศิษย์สุรินทร์ ยังคงสืบทอดองค์ประกอบการทำขวัญนาคแบบโบราณและประยุกต์สร้างสรรค์ให้เข้ากับบริบทเฉพาะถิ่น โดยมีองค์ประกอบพิธีกรรมทำขวัญนาค 6 องค์ประกอบหลัก ดังนี้ 1) วัตถุหรืออุปกรณ์ประกอบพิธีกรรม ได้แก่ โรงพิธี เครื่องอุปโลกน์, เครื่องบูชา, เครื่องใช้ในพิธี ได้แก่ บายศรี ไม้ขนابบายศรี สายสิญจน์ ชันน้ำมันต์ ใบไม้มงคล มีดหมอ ยอดทองอ่อน ผ้าพันทอง ชันข้าวสาร แว่นเวียนเทียน เทียนขาว แป้งเจิม มะพร้าวอ่อน ไข่ยอดบายศรี และฆ้อง และ เครื่องแสดงเกียรติยศ 2) เจ้าพิธีหรือหมอขวัญ 3) กิริยาอาการบุคคลในพิธี 4) ทำนองและเนื้อร้องในพิธี 5) ระยะเวลาการประกอบพิธี และ 6) การแสดงบทบาทสมมุติและการรำรำ ส่วนขั้นตอนการทำขวัญนาคมี 28 ขั้นตอน ขอกล่าวถึงเฉพาะขั้นตอนสำคัญ ดังนี้ การชุมนุมเทวดา การแห่ลั่นขัน 5 การแห่ล่จตุ-ปฏิสันธิ การแห่ล่เข้าฝัน การแห่ล่ทำนายฝัน การแห่ล่แพ้

¹นาวาอากาศโท ดร. สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

ห้อง การเหล้าลำดับเดือน หมอตำแยทำคลอด พระคุณพ่อแม่ การเรียกขวัญ การเหล้าสอนนาค การเบิกบายศรีและการเวียนเทียน สัญลักษณ์ในพิธีกรรมทำขวัญนาค ประกอบด้วย 1) สัญลักษณ์บุคคล ได้แก่ เจ้านาค หมอขวัญ พ่อ นาคและแม่นาค และคณะนางรำ 2) สัญลักษณ์วัตถุ ได้แก่ บายศรี ผ้าคลุมบายศรี ไชยอดขวัญ ไม้ขนบายศรี สายสิญจน์ เครื่องอุปโลกน์ พานก้านล้นน้ำมนต์ ใบไม้มงคล ข้าวสาร ผ้าพันตอ แฉ่งเวียนเทียน แป้งเจิม ช้อง เทียนไข และมะพร้าวอ่อน 3) สัญลักษณ์พฤติกรรม ประกอบด้วย การนอบน้อมต่อพระรัตนตรัย การให้เจ้านาคหนุนตักแม่ การเวียนเทียน การเรียกขวัญ การเรียกค่าก้านล้น การเป่าและปิดคว้น การส่งผ้าพันตอ 4) สัญลักษณ์สีขาว 5) สัญลักษณ์ตัวเลข 3 ส่วนการสื่อความหมายของสัญลักษณ์ ประกอบด้วย 1) พื้นที่สัญลักษณ์ของผู้หญิง 2) การผสมผสานสัญลักษณ์ศาสนาพุทธ พราหมณ์ ผี 3) ความกตัญญูและความสามัคคี 4) ปรัชญาทางพุทธศาสนา 5) ความเป็นสิริมงคลและความบริสุทธิ์ และ 6) สัญลักษณ์แห่งภาวการณ์ไร้โครงสร้างสัญลักษณ์ พิธีกรรมการทำขวัญนาคคณะสายลม ศิษย์สุรินทร์ มีองค์ประกอบและขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรมที่มีลักษณะเฉพาะ มีการลดทอนและสร้างสรรค์ขั้นตอนบางขั้นตอน เพื่อให้เหมาะสมกับบริบทและกาลเทศะ แต่ยังคงสัญลักษณ์แทนความหมายต่าง ๆ ในพิธีกรรมตามชนบทโบราณไว้ เพื่อสื่อความหมายเชื่อมโยงให้เห็นความคิด ภูมิปัญญา โลกทัศน์ องค์ความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมได้เป็นอย่างดี มีบทบาทหน้าที่ทำให้พิธีกรรมดำรงอยู่ท่ามกลางกระแสวัฒนธรรมประชานิยม และมีบทบาทหน้าที่สำคัญต่อขั้นตอนชีวิตกุลบุตรพุทธศาสนิกชนในชนบทภาคกลางของไทย

คำสำคัญ : การทำขวัญนาค, คณะหมอขวัญสายลม ศิษย์สุรินทร์, องค์ประกอบและขั้นตอน, สัญลักษณ์กับการสื่อความหมาย

Abstract

This research aims to analyze the components, processes, symbols and meanings in the Buddhist preordaining ceremony of Moh Khwan Sailom Sitsurin group, Tumbon Nong-Ong, Amphur U-Thong, Supanburi province. This is the qualitative research using the concept of ritual and symbol with meaning by analyzing the data group of text and context of Buddhist preordaining ceremony and focus group interview. The study has found that Sailom Sitsurin group still continues the old-fashioned Buddhist preordaining ceremony and creatively applied to the certain local context. There are 6 main components of the ceremony as; 1) the objects or tools for the ritual namely; ritual's hall, food offerings, worshipping offerings, objects used in ritual namely; Baisri, Baisri's props, sacred thread, holy water bowl, holy leaves, master's knife, peak of banana leave bud, banana leave wrapping cloth, rice grain bowl, candle board, white candles, anointing powder, young coconut, boiled eggs to top the Baisri and Gong; and honoring objects, 2) Master or Moh-khwan, 3) manners of ritual's attendees, 4) rhythm and lyrics in the ritual, 5) duration of the ritual, and 6) role play and dancing. There are 28 processes

of the ritual, the important processes are stated as follow; calling upon angels, intonation preaching of 5 khandha, intonation preaching of death and conception, intonation preaching of entering the dream; intonation preaching of dream's interpretation, intonation preaching of morning sickness, intonation preaching of month order; intonation preaching of traditional birth attendant delivering, parents' benevolence, calling off souls, intonation preaching to preach the preordained one (naga), bringing in the Baisri and candlelight procession. Symbols in the Buddhist preordaining ceremony are consisted of 1) personal symbols namely; the preordained one, master, the preordained one's parents and group of performers, 2) objective symbols namely; Baisri, Baisri's covering cloth, eggs to top on Baisri, Baisri's props, sacred thread, food offerings, honoring tray with pedestal, holy water, holy leaves, rice grain bowl, banana leave wrapping cloth, candle board, anointing powder, Gong, candles and young coconut, 3) behavioral symbols namely; the respect of Triple Gems, the ordained one laying his head on mother's lap, candlelight procession, calling off souls, calling for worshipping money, blowing and sweeping smoke, and handing in banana leave wrapping cloth, 4) white symbols, 5) number 3 symbol. The meanings of the symbols are consisted of 1) space symbol of female, 2) the symbolic combination of Buddhism, Brahmanism and animism, 3) filial piety and harmony, 4) Buddhist philosophy, 5) auspiciousness and purity, and 6) symbols of cummunitas. Buddhist preordaining ceremony of Moh Khwansailom Sitsurin group contains the characteristic components and processes. Some processes are abridged and created in order to be appropriate for context and timing while the symbols remain their meanings as the old ritual conventions' to well convey the meanings linking to thoughts, wisdom, vision, knowledge of both worldly and religiously. These play the role to let the ceremony exist among pop culture current as well as to be an important life part of the good son of Buddhist in the rural central area of Thailand.

Keyword: Buddhist preordaining ceremony, Moh Khwan Sailom Sitsurin group, component and process, symbol and meaning

บทนำ

พิธีทำขวัญของชาวบ้านที่ทำกันอยู่ในภาคกลางมักทำสืบ ๆ กันมานานเป็นปรัมปรา ประเพณีเนื่องด้วยเหตุการณ์กลางเกี่ยวกับชีวิต เช่น เมื่อเกิดแล้วได้ 7 วันหรือได้เดือน เมื่อตัด จุก โคนจุก เมื่อบวชเณร บวชนาค และเมื่อแต่งงาน (เสฐียรโกเศศ, 2506: 67) สำหรับประเทศไทย การบวชนาคเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา ความสำคัญของการทำขวัญนาค คือ มีความเชื่อกันว่าขวัญของพ่อนาคจะไปเที่ยวที่ไกล ๆ จึงจำเป็นต้องทำพิธีเรียกขวัญให้มาอยู่กับเนื้อกับตัวเจ้านาค

เป็นการเรียกขวัญและเติมกำลังใจให้แก่ผู้บวชจะได้ประพฤติปฏิบัติตนได้ถูกต้องตลอดระยะเวลาแห่งการบวชในครั้งนั้น (ทิพย์สุตา นัยทรัพย์, 2542: 31) การบวชจะเป็นโอกาสให้ได้ตอบแทนพระคุณพ่อแม่ ผู้มีพระคุณ เทวดาอารักษ์ เจ้ากรรมนายเวร

การทำขวัญนาคนั้นมีที่มาจากทั้งทางพระพุทธศาสนา คือ คำว่า “นาคน” และตามความเชื่อเรื่อง “ขวัญ” ของคนไทย การบวชนาคของภาคกลางมักนิยมทำขวัญนาคตามที่ได้กล่าวมาแล้ว มีคณะหมอลำจำนวนมากรับทำขวัญ ปรากฏช่องทางประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อออนไลน์ คณะหมอลำขวัญที่ผู้วิจัยสนใจศึกษา คือ คณะหมอลำขวัญสายลม ศิษย์สุรินทร์ ตำบลหนองโอง อำเภอกู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ที่มีการสืบทอดการทำขวัญจากครูหมอลำขวัญโบราณที่ยังคงขนบและองค์ประกอบองค์ประกอบ ขั้นตอน และสัญลักษณ์ในพิธีกรรมไว้อย่างครบถ้วน มีการผสมผสานประยุกต์การร้องเนื้อหาทำขวัญนาคนำให้เข้ากับบริบทกับสังคมปัจจุบัน จนได้รับความนิยมและมีงานทำขวัญตลอดปีในเขตพื้นที่ภาคกลาง

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบ ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมการทำขวัญนาคน คณะหมอลำขวัญสายลม ศิษย์สุรินทร์ ตำบลหนองโอง อำเภอกู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี
2. เพื่อวิเคราะห์สัญลักษณ์และการสื่อความหมายในพิธีกรรมทำขวัญนาคน คณะหมอลำขวัญสายลม ศิษย์สุรินทร์ ตำบลหนองโอง อำเภอกู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาการทำขวัญนาคน คณะหมอลำขวัญสายลม ศิษย์สุรินทร์ ตำบลหนองโอง อำเภอกู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี: องค์ประกอบ ขั้นตอน สัญลักษณ์ และการสื่อความหมายในพิธีกรรม โดยได้ดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. ศึกษาเอกสารข้อมูลเนื้อหาเกี่ยวกับการทำขวัญต่าง ๆ ของสังคมไทยในภาพรวม แล้วเจาะจงศึกษาค้นคว้าเฉพาะการทำขวัญนาคนภาคกลาง และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการตีความสัญลักษณ์ในพิธีกรรม
2. ศึกษาแนวคิดเรื่องพิธีกรรม แนวคิดสัญลักษณ์ สัญลักษณ์กับพิธีกรรม เพื่อนำมาใช้วิเคราะห์ พิธีกรรมการทำขวัญนาคน
3. ลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับการทำขวัญนาคน คณะหมอลำขวัญสายลม ศิษย์สุรินทร์ จำนวน 3 งาน โดยการบันทึกเทปและถ่ายรูปพิธีกรรมการทำขวัญนาคน สังเกตการณ์และสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้อง
4. ถอดเทปเสียงจากการบันทึกเทปพิธีกรรมการทำขวัญนาคนคณะหมอลำขวัญสายลม ศิษย์สุรินทร์ และการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องจากแถบบันทึกเสียงเป็นลายลักษณ์อักษร 5) วิเคราะห์ข้อมูลตัวบทและบริบท รวมทั้งการสัมภาษณ์พิธีกรรมการทำขวัญนาคนคณะหมอลำขวัญสายลม ศิษย์สุรินทร์

โดยใช้แนวคิดที่กำหนดไว้ตามวัตถุประสงค์ 6) เรียบเรียงผลการวิจัย สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และนำเสนอ

ผลการวิจัย

การทำขวัญนาค คณะหมอขวัญสายลม ศิษย์สุรินทร์ เป็นพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ เจ้านาค พ่อนาค แม่นาค และญาติทั้งหลายที่มาร่วมชุมนุมในพิธีกรรม โดยมีคณะหมอขวัญเป็นผู้ประกอบพิธี ดังนั้น พิธีกรรมทำขวัญนาคจึงมีความซับซ้อนหลายขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรม ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์องค์ประกอบ ขั้นตอน สัญลักษณ์ และการสื่อความหมายในพิธีกรรมได้ 4 ประเด็น ดังนี้

1. องค์ประกอบการทำขวัญนาค คณะหมอขวัญสายลม ศิษย์สุรินทร์

องค์ประกอบในพิธีกรรมการทำขวัญนาคมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะทำให้พิธีกรรมมีความเข้มแข็งศักดิ์สิทธิ์ กอปรกับทำให้การดำเนินพิธีกรรมเป็นไปตามขั้นตอนและบรรลุตามวัตถุประสงค์ จากการวิเคราะห์องค์ประกอบการทำขวัญนาคคณะสายลม ศิษย์สุรินทร์ ตามแนวคิดองค์ประกอบของพิธีกรรม ของ บาหยัน อิ่มสำราญ (2559 : 11-13) นั้น ประกอบด้วย 6 องค์ประกอบหลัก ดังนี้

1.1 วัตถุหรืออุปกรณ์ประกอบพิธีกรรม ได้แก่ **โรงพิธี** คือ มณฑลพิธี ขนาดเล็กใหญ่ ขึ้นอยู่กับบ้านเจ้าภาพ ประดับตกแต่งด้วยกระดาษสายรุ้งและพวงมโหตรสีสวยงาม ผูกผ้าสีต่าง ๆ บริเวณพื้นจะลาดด้วยสื่อบายศรีใหญ่ตั้งตรงกลางรองด้วยพรม หมอขวัญนั่งอยู่ตรงข้ามกับเจ้านาคและพ่อแม่ บริเวณโดยรอบญาติเป็นที่นั่งของญาติ, **เครื่องอุปโลกน์** คือ เครื่องสังเวยเทวดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ จัดใส่ถาดเป็นสำรับ ประกอบด้วย ขนมต้มขาวต้มแดง บายศรีปากชาม กล้วยน้ำว่า หมูนอนตอง มะพร้าวอ่อน ข้าวสวย กับข้าว และน้ำเปล่า, **เครื่องบูชา** คือ พานกำนัล บูชาครู ประกอบด้วย ธูป 5 ดอก เทียนขาว 1 เล่ม ดอกไม้ 1 กำ หมากพลู บุหรี่ และค่ากำนัลครู 12 บาท เหล้า 1 ขวด **เครื่องใช้ในพิธี** เป็นอุปกรณ์สำคัญที่ขาดไม่ได้ ใช้ตลอดขั้นตอนการประกอบพิธี ได้แก่ บายศรี ไม้ขนابายศรี สายสิญจน์ ชันน้ำมันต์ ใบไม้มงคล มีดหมอ ยอดตองอ่อน ผ้าพันตอง ชันข้าวสาร แป้นเวียนเทียน เทียนขาว แป้งเจิม มะพร้าวอ่อน ไขยอดบายศรี และฆ้อง, **เครื่องแสดงเกียรติยศ** แสดงบุญบารมีและฐานะของเจ้าภาพ เพื่อให้ผู้มาร่วมงานได้รับรู้ถึงฐานะของเจ้าภาพ ได้แก่ สิ่งของที่ประดับโรงพิธีและแตรง

ภาพที่ 1 คณะหมอขวัญสายลม ศิษย์สุรินทร์ คนซ้าย นายธัญติ แสงสว่าง
คนกลาง นางประจัน ฉะอ้อน คนขวา นายศุภชัย อิมทอง

1.2 เจ้าพิธีหรือหมอขวัญ ทำหน้าที่เป็นสื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และสื่อสารกับเจ้านาค และผู้ร่วมงานหมอขวัญมาทำพิธีเรียกขวัญให้แก่เจ้านาค เพื่อความเป็นสิริมงคล **3) กิริยาอาการบุคคลในพิธี** มีหลายกิริยา เช่น การกราบบูชาพระรัตนตรัยของเจ้า และเจ้านาคไปนอนหนุนตักแม่ แม่แนคลูบหัวลูบหลังเจ้านาคอันเป็นกิริยาอาการที่สื่อสัญลักษณ์แห่งความรักความอบอุ่นของแม่สู่ลูก **4) ทำนองและเนื้อร้องในพิธี** บทร้องทำขวัญนาคมี 8 ทำนอง ได้แก่ ธรรมวัตร, เพลงไทยเดิม, ทำนองแหล่ เป็นทำนองพื้นบ้านที่ได้รับความนิยม มักใช้ในการดำเนินเรื่องหรืออธิบายความ การทำขวัญใช้ทำนองแหล่ ได้แก่ แหล่จตุ-ปฏิสันธิ แหล่เข้าฝัน แหล่ทำนายขวัญ แหล่แพ້ท้อง แหล่ลำดับเดือน แหล่สอนนาค, ราชนิเกลิง, เพลงลูกทุ่ง, เพลงอีแซว, เสภา และกลอนสุภาพ **5) ระยะเวลาการประกอบพิธี** ระยะเวลาประมาณ 1-4 ชั่วโมง ขึ้นอยู่กับความต้องการของเจ้าภาพแต่ยังคงแก่นแกนขั้นตอนและเนื้อหาของการทำขวัญนาคไว้ได้อย่างครบถ้วน และ **6) การแสดงบทบาทสมมุติและการร่ายรำเฉลิมฉลอง** การแสดงบทบาทสมมุติเป็นแม่ท้องแก่ หมอตำแย ของคณะนางรำและแม่ครัวของแต่ละท้องถิ่น เป็นกิจกรรมเสริมในพิธีกรรมการทำขวัญนาค บางสถานที่ไม่มีคณะนางรำบรรดาญาติที่ไปร่วมงานก็ร่ายรำเฉลิมฉลองในช่วงหลังเสร็จพิธีเบิกบายศรีเวียนเทียน

คณะสายลม ศิษย์สุรินทร์ ยังคงสืบทอดองค์ประกอบการทำขวัญนาคแบบโบราณและประยุกต์สร้างสรรค์ให้เข้ากับบริบทเฉพาะถิ่น หากขาดองค์ประกอบใดแล้วก็จะทำให้พิธีกรรมขาดความสมบูรณ์เข้มขลังศักดิ์สิทธิ์ หรือขาดความสนุกสนานรื่นเริง อย่างไรก็ตาม องค์ประกอบในพิธีกรรมข้อ 1-4 ต้องมีให้ครบจึงทำพิธีกรรมได้สมบูรณ์บรรลุตามวัตถุประสงค์ ทำให้คณะเจ้าภาพเกิดความสบายใจ มีขวัญกำลังใจเป็นสิริมงคล

2. ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมทำขวัญนาค คณะหมอขวัญสายลม ศิษย์สุรินทร

ขั้นตอนการทำขวัญนาคคณะสายลม ศิษย์สุรินทร มีลักษณะเฉพาะที่ยังชนบแบบโบราณไว้อย่างครบถ้วนและประยุกต์สร้างสรรค์ขั้นตอนที่มีเนื้อหาใหม่เข้าไปเพื่อให้เกิดอรรถรสในการทำขวัญนาค ซึ่งมีลำดับขั้นตอนหลายขั้นตอน จำนวน 28 ขั้นตอนดังนี้ 1) **การบูชาพระรัตนตรัย** เป็นการให้เจ้านาคได้กราบพระบูชาพระเพื่อความเป็นสิริมงคล 2) **การชุมนุมเทวดา** หมอขวัญจะร้องเชิญเทวดาและบรรดาผีต่าง ๆ มาที่หน้าบายศรี เพื่อเป็นสักขีพยานการทำขวัญนาคและอำนวยการให้กับเจ้านาค 3) **การไหว้ครู** ถือเป็นชนบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ที่คณะหมอขวัญเคารพนับถือ ให้มาช่วยปกป้องรักษาให้การทำขวัญสำเร็จลุล่วง สร้างความมั่นใจในการทำขวัญ นอกจากนั้นยังเป็นการประกาศให้ทุกคนทราบว่าหมอขวัญคณะนี้เป็นศิษย์มีครู 4) **การขานนามนาค** เป็นการบอกที่มาของคำว่า “นาค” ที่มีมาแต่ครั้งพุทธกาลว่านาคได้แอบบวชแล้วถูกจับได้ให้ปลงเพศเป็นนาคจึงขอฝากนามไว้ในพุทธศาสนา 5) **การร้องออกตัว** เป็นชนบการเล่นเพลงพื้นบ้านที่จะแจ้งให้ผู้ฟังทราบว่าชื่ออะไร และอาจมีการถ่อมตนอยู่ในเนื้อหาการร้อง แสดงความมีสัมมาคารวะ 6) **การแห่ขันธ 5** ตามความเชื่อว่าสัตว์ที่จะมาจุติในโลกมนุษย์จะต้องไป ขอนขันธ 5 จากพระอินทร์ก่อน ขันธ 5 ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ 7) **การแห่ล่จติ-ปฏิสนธิ** เมื่อเจ้านาคได้รับประทานขันธจากพระอินทร์ก็ต้องจุติ คือ เคลื่อนจากภพหนึ่งไปสู่อีกภพหนึ่งมายังอีกภพหนึ่ง ก็จะลงมาปฏิสนธิหรือเกิดในครรภ์มารดา 8) **การแห่ล่เข้าฝัน** เมื่อแม่นอนหลับจะฝันว่าเทวดานำแหวนมาให้ พอตกใจตื่นแหวนนั้นก็หายไป 9) **การแห่ล่ทำนายฝัน** หลังจากแม่ตื่นก็ปลุกสามีขึ้นมาแก้ฝัน สามีทำนายว่าจะได้ลูกชาย 10) **การแห่ล่แพ้ท้อง** หลังจากนั้นแม่จะมีอาการแพ้ท้องคลื่นเหียนอาเจียน อยากกินอาหารข้าวหวานและผลไม้ต่าง ๆ 11) **การแห่ล่ลำดับเดือน** เป็นการกล่าวถึงการท้องเป็นลำดับเริ่มต้นจากเดือนที่สามเริ่มปรากฏการแพ้ท้อง เดือนที่สี่ก็ลำบากเล็กน้อย เดือนที่ห้าท้องใหญ่ขึ้น เดือนที่หกลูกในครรภ์เริ่มดิ้น เดือนที่เจ็ดลูกดิ้นแรงจนแม่เป็นลม เดือนที่แปดเริ่มปวดเดือน เดือนที่เก้าปวดท้องหนักมาก พอครบกำหนดสิบเดือนเจ็บท้องคลอด 12) **การเจ็บท้องคลอด** เป็นการพรรณนาถึงความเจ็บปวดอย่างแสนสาหัสของแม่เพื่อต้องงอแงไปยังเจ้านาค เป็นการสอนเพื่อให้เห็นความทุกข์ยากของแม่ที่ต้องลำบากในการอุ้มท้องและเจ็บท้องคลอด สมควรแล้วที่ต้องบวชทดแทนพระคุณ

ภาพที่ 2 โรงพิธีทำขวัญนาคนบ้านของเจ้าภาพ

13) สามีไปตามหมอต้าแย เมื่อเจ็บท้องหนักใกล้คลอดเต็มที ภรรยาจึงให้สามีไปตามหมอต้าแยมาทำคลอด 14) หมอต้าแยเดินทางมาถึงบ้าน กล่าวถึงหมอต้าแยแก่ กง ๆ เงิน ๆ ด้วยความลำบากมาถึงบ้านคนท้อง 15) หมอต้าแยเรียกค่ากำนัล หมอต้าแยทำน้ำมันต๊ะเตาะเคราะห์เรียกค่ากำนัลจากเจ้าภาพ 16) การทำคลอด หมอต้าแยทำคลอดเมื่อเด็กออกมาก็ตัดสายสะดือ อาบน้ำทาขมิ้น และทำพิธีตัดแม่เชื้อ 17) การกล่อมลูก หมอขวัญจะบอกให้เจ้านาคนอนหนุนตักแม่ ให้แม่ลูบหัว ให้พอนั่งอยู่ทางด้านหลังคอยลูบหัวลูบหลัง หมอขวัญจะพรรณนาพระคุณ ให้เจ้านาคนึกถึงวัยเด็กที่ สองมือพ่อแม่ได้เคยอุ้มสัมผัสเลี้ยงดูจนเติบโตใหญ่ 18) การกล่าวถึงพระคุณแม่ เป็นส่วนหนึ่งของ การกล่อมให้เจ้านาคที่นอนหนุนตักแม่ฟัง เพื่อให้ย้อนรำลึกถึงความหลังในวัยเยาว์ที่แม่ได้ถนอมเลี้ยงดูมาจนเติบโตใหญ่ คิดถึงคุณค่าน้ำนม 19) การกล่าวถึงพระคุณพ่อ กล่าวถึงพระคุณของพ่อที่ได้ให้ชีวิตเลี้ยงดูมาจนเติบโตใหญ่ ให้ตอบแทนบุญคุณท่านด้วยการบวชตอนท่านมีชีวิตอยู่ ดีกว่าไปบวชหน้าไฟให้ท่านตอนตาย 20) การให้เจ้านาคแสดงความรักต่อพ่อแม่ เป็นพุทธการพรรณนาให้เจ้านาคแสดงความรัก ความกตัญญูต่อพ่อแม่ โดยการจับมือ จับขา ให้กอดให้หอม บอกรักแล้วให้กราบที่ตัก 3 ครั้ง เป็นการสื่อสัมผัสรักทางกายให้ทวนระลึกถึงพระคุณของพ่อกับแม่ ก่อนที่จะเข้าพิธีอุปสมบทเป็นภิกษุสงฆ์ต่อไป 21) การแหล่สอนนาครู้พระคุณพ่อแม่ เป็นการกล่าวถึงพระคุณของพ่อและแม่ที่เลี้ยงเจ้านาคมาด้วยความเหนื่อยยากลำบาก ส่งให้เรียนหนังสือจนเติบโตใหญ่มาทุกวันนี้ พ่อแม่มิได้ต้องการสิ่งตอบแทนใด ๆ เพียงแค่ต้องการให้ลูกบวชในพระพุทธศาสนา 22) การเรียกขวัญ ขั้นตอนนี้เป็นหัวใจสำคัญของพิธีกรรมการเรียกขวัญ เป็นการเรียกขวัญของเจ้านาคให้มาสู่ตัว เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล พร้อมทั้งจะบรรพชาอุปสมบทในวันต่อไป 23) การแหล่สอนนาครเมื่อบวชเป็นพระ ปกติข้อปฏิบัติของพระภิกษุคือ ศีล 227 ข้อ ตามพระวินัย แต่สิ่งที่หมอขวัญสอนเป็นเรื่องกิจทั่วไปที่พระสงฆ์พึงปฏิบัติ ได้แก่ ให้เชื่อฟังอุปัชฌาย์ มีวิริยะในการเล่าเรียนพระธรรมวินัยให้สวดมนต์แผ่เมตตาทำก่อนนอน และอย่าได้พะวงเรื่องสีกา

24) การเชิญญาติมาร่วมและเวียนเทียน ก่อนที่จะเบิกบายศรีและเวียนเทียน หมอขวัญจะขอเชิญญาติและผู้มาร่วมงานร่วมเวียนเทียนเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่เจ้านาค 25) การอำลาและอวยพร ช่วงที่รอให้ทุกคนมาพร้อมเพียงกันในมณฑลพิธี อาจจะใช้เวลานานพอสมควร หมอขวัญคณะสายลม ศิษย์สุรินทร์จึงใช้โอกาสนี้ กล่าวคำอำลาเจ้าภาพและชาวบ้านในตำบลนี้ ขอขอบคุณตรง และคนอื่นที่มีส่วนเกี่ยวข้อง และสุดท้ายเป็นการอวยพรเจ้าภาพ 26) การเบิกบายศรีและการเวียนเทียน หมอขวัญจะนำแว่นเทียนขึ้นไปจุดต่อจากเทียนชัยที่อยู่ยอดบายศรี แล้วนำแว่นเทียนเวียนรอบบายศรีสามรอบ เป้าขวัญเข้าไปในบายศรี เป็นการเบิกบายศรีแล้วส่งให้พ่อนาคเริ่มเวียนเป็นคนแรก ทำอย่างนี้จนครบแว่นเทียนทั้งสามแว่น จำนวน 3 รอบ 27) เจ้านาคขอขมา เป็นการให้เจ้านาคขอขมากรรมต่อพ่อแม่พี่น้อง ที่อยู่บริเวณงานแห่งนี้ ให้เจ้านาคกล่าวอโหสิกรรมเป็นครั้งสุดท้ายเพื่อการบวชอันบริสุทธิ์ในวันพรุ่งนี้ 28) การร้องเพลงลา เป็นการอำลาเจ้าภาพ และผู้ร่วมงาน รวมทั้งตรงที่ได้ช่วยบรรเลงประกอบทำนองร้องต่าง ๆ เมื่อจบเพลงถือเป็นการสิ้นสุดการประกอบพิธีทำขวัญโดยสมบูรณ์

ขั้นตอนการทำขวัญนาคคณะสายลม ศิษย์สุรินทร์ มีหลายขั้นตอนมีการซ้อนทับกันระหว่าง บทร้องและพฤติกรรมในการประกอบพิธี ดังนั้น จึงต้องใช้หมอทำขวัญหลายคน นอกจากจะช่วยกันสลับร้องตัวบทแล้ว ยังต้องประกอบพิธีที่เป็นพฤติกรรมสัญลักษณ์ต่าง ๆ จึงจะทำให้พิธีกรรมดำเนินไปช่วงเวลากำหนดตามที่เจ้าภาพกำหนด แต่การทำขวัญนาคก็ยังคงแก่นแกนของพิธีกรรมไว้อย่างครบถ้วนตามขนบและเพิ่มขึ้นตอนบางขั้นตอนให้เข้ากับกลุ่มคนรุ่นใหม่ เพื่อให้พิธีกรรมเกิดความสมบูรณ์เข้มข้นศักดิ์สิทธิ์ แผ่ไพศาลด้วยอารมณ์สะท้อนใจของพระคุณมารดา รวมทั้งความสนุกสนานรื่นเริงในการเฉลิมฉลองลูกที่คลอดและร่ำรำในพิธีเวียนเทียน องค์ประกอบและขั้นตอนของการทำขวัญนาค มีความสำคัญที่ความเกี่ยวเนื่องกัน ทำให้การประกอบพิธีกรรมเกิดความสำเร็จบรรลุตามวัตถุประสงค์ในการสื่อสารกับอำนาจเหนือธรรมชาติหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์และแสดงอัตลักษณ์การทำขวัญนาคของคณะสายลม ศิษย์สุรินทร์ อันเป็นลักษณะเฉพาะหรือจุดขายของคณะหมอขวัญ

3. สัญลักษณ์ในพิธีกรรมการทำขวัญนาค คณะหมอขวัญสายลม ศิษย์สุรินทร์

สัญลักษณ์ในพิธีกรรมทำขวัญนาคที่วิเคราะห์จากองค์ประกอบและขั้นตอนการทำขวัญนาคสรุปได้ดังต่อไปนี้

สัญลักษณ์ในพิธีกรรมทำขวัญนาคถือว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่ปรากฏอยู่ในพิธีกรรม ไม่ว่าจะเป็นสิ่งของ สถานที่ ตัวบุคคล เครื่องแต่งกาย การกระทำ ฯลฯ ล้วนแต่เป็นสัญลักษณ์ ตามแนวคิดพื้นฐานในการศึกษาทางสัญวิทยาของ โรลิ่งด์ บาร์ตส์ จะเห็นได้ว่าหน่วยที่เล็กที่สุดของความหมาย คือ สัญลักษณ์ (sign) และในสัญลักษณ์แต่ละตัวก็ประกอบไปด้วย รูปสัญลักษณ์ (signifier) กับความหมายสัญลักษณ์ (signified) โดยการประกอบขึ้นจากความสัมพันธ์ของสัญลักษณ์ต่าง ๆ ซึ่งก่อให้เกิดความหมายที่ผันแปรมากมาย (คมลักษณ์ ไชยยะ, 2562 : 37) สัญลักษณ์และความหมายในพิธีกรรมทำขวัญนาคคณะสายลม ศิษย์สุรินทร์ ทั้งที่ได้จากการสัมภาษณ์หมอขวัญศุภชัย ทองอิม (2599) ที่ได้รับการถ่ายทอดแบบมุขปาฐะจากครูสุรินทร์ ศรีประจันต์ และการวิเคราะห์ของผู้วิจัยประกอบด้วย

1) **สัญลักษณ์บุคคล** มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบุคคลหลายบุคคลทั้งโดยตรงและอ้อม เพื่อเป็นองค์ประกอบสำคัญในการทำให้อธิบายสำเร็จตามวัตถุประสงค์ ได้แก่ **เจ้านาค** แทนบุคคลที่มีความพร้อมทั้งมั่งขวัญและสติสัมปชัญญะ และปัญญาในการอุปสมบท, **หมอขวัญ** เป็นสัญลักษณ์แทนคนกลางในการสื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และยังเป็นคนกลางในการสื่อสารระหว่างเจ้านาคกับแม่นาคและพ่อนาค, **พ่อนาคและแม่นาค** เป็นภาพแทนของหญิงผู้มีพระคุณ, **คณะนางรำ** เป็นบุคคลสัญลักษณ์แทนความสุข ความสนุกสนานรื่นเริง แสดงออกในระดับชาวบ้าน

2) **สัญลักษณ์วัตถุ** ได้แก่ **บายศรี** เป็นสัญลักษณ์แทนร่างกายของเจ้านาค แทนเขาพระสุเมรุ, **ผ้าคลุมบายศรี** เป็นสัญลักษณ์แทนผิวหนังของเจ้านาค, **ไขยอดขวัญ** เป็นสัญลักษณ์แทนนิพพาน, **ไม้ขานบายศรี** เป็นสัญลักษณ์แทนโครงกระดูกของเจ้านาค, **สายสิญจน์** เป็นสัญลักษณ์แทนเส้นเอ็นที่ยึดโครงกระดูกและอวัยวะในร่างกายของเจ้านาค, **เครื่องอุปโลกน์** เป็นสัญลักษณ์แทนเครื่องสังเวทเวทดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ , **พานก้านล** เป็นวัตถุสัญลักษณ์แทนความนอบน้อม เคารพบูชา และความกตัญญูของลูกศิษย์ที่ระลึกถึงครูหมอทำขวัญนาคผู้ล่วงลับ, **น้ำมันต์** เป็นสัญลักษณ์แทนความความเป็นสิริมงคล ป้องกันเสนียดจัญไร, **ใบไม้มงคล** เป็นสัญลักษณ์นี้มีชื่อและรูปลักษณะที่เป็นมงคลแทนความเป็นมงคลในการประกอบพิธีกรรม, **ขันข้าวสาร** เป็นสัญลักษณ์แทนความอุดมสมบูรณ์, **ยอดทองอ่อน** เป็นสัญลักษณ์แทนกิเลส ได้แก่ โลภะ โทสะ และโมหะ, **ผ้าพันตอง** เป็นสัญลักษณ์วัตถุแทนผิวหนังที่ห่อหุ้มร่างกาย ที่ห่อหุ้มด้วยกิเลสตัณหา, **แว่นเวียนเทียน** เป็นสัญลักษณ์แทนพระรัตนตรัย ประกอบด้วย พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์, **แป้งเจิม** เป็นสัญลักษณ์แทนความเป็นสิริมงคล, **ข้อง** เป็นสัญลักษณ์แทนความเป็นสิริมงคล, **เทียนไขสีขาว** เป็นสัญลักษณ์แทนความบริสุทธิ์, และ **มะพร้าวอ่อน** เป็นสัญลักษณ์แทนความบริสุทธิ์

3) **สัญลักษณ์พฤติกรรม** ประกอบด้วย การนอบน้อมต่อพระรัตนตรัย เป็นสัญลักษณ์ของการยึดพระรัตนตรัยเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ได้แก่ การกราบพระรัตนตรัย การลงอักขระที่ยอดทองอ่อนและบนศีรษะเจ้านาค, **การให้เจ้านาคหนุนตักแม่** เป็นการสื่อสัญลักษณ์แทนความรักความอบอุ่นจากแม่และพ่อสู่ลูก, **การเวียนเทียน** สื่อความหมายแทนความรู้สึปปิติยินดีและแสดงสายสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดของ หมอญาติ, **การเรียกขวัญ** เป็นสัญลักษณ์การเรียกสติเรียกปัญญาขวัญกำลังใจของเจ้านาคให้กลับมา, **การเรียกค่าก้านล** เป็นสัญลักษณ์แทนการวัดใจเจ้าภาพว่าจะตระหนี่หรือรายน้ำใจในการให้เงินรางวัล เป็นการพิสูจน์ฐานะการเงินด้วย, **การเป่าและปิดควันเทียน** เป็นสัญลักษณ์แทนความเป็นสิริมงคลและ คำอวยพร และ **การส่งผ้าพันตอง** เป็นสัญลักษณ์ว่าพรุ่งนี้เจ้านาคจะไปบวชแล้วให้นางกิเลสตัณหาซึ่งคือสัญลักษณ์ยอดทอง 3 ยอด ไปจำเริญลอยน้ำ 4) **สัญลักษณ์สีขาว** เป็นสัญลักษณ์แทนความบริสุทธิ์ สะอาด หอมสด ปราศจากมลทิน และ 5) **สัญลักษณ์ตัวเลข 3** เป็นสัญลักษณ์แห่งพระรัตนตรัยที่เป็นสรณะของพุทธศาสนิกชน 3 ประการ ได้แก่ พระพุทธรูป พระธรรม และพระสงฆ์

การใช้สัญลักษณ์สื่อความหมาย สัญลักษณ์ หมายถึง สิ่งที่ใช้แทนคำอีกสิ่งหนึ่ง ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ต้องมีอุปกรณ์ กิริยา ท่าทาง และถ้อยคำต่าง ๆ ซึ่งทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์แทนความหมายต่าง ๆ การใช้สัญลักษณ์ช่วยให้จิตใจเกิดมโนภาพความคิดรวบยอดจินตนาการและเป้าหมายที่ชัดเจนมั่นคง อีกทั้งยังเป็นหมุดหมายทางจิตใจที่สร้างความเป็นน้ำหนึ่ง

ใจเดียวกัน (บาหยัน อิมสำราญ, 2559 : 5) สัญลักษณ์ในพิธีกรรมทำขวัญนาคนะสายลม ศิษย์สุรินทร์ ก็ยังคงบทบาทหน้าที่ตามที่กล่าว ช่วยให้จิตใจของเจ้านาคมีความมั่นใจมีสติปัญญา บริสุทธิ์ทั้งกาย วาจา ใจ พร้อมทั้งจะอุปสมบทในพุทธศาสนาต่อไป ส่วนพ่อนาคแม่นาครวมทั้งบรรดาญาติเกิดความปิติสุข พร้อมอวยชัยสาธุการต่อการทำขวัญเจ้านาค สัญลักษณ์ต่าง ๆ มีความหมายบทบาทหน้าที่ในการจรรโลงใจให้เป็นสุข

เนื่องจากสัญลักษณ์หรือสัญญะจะมีความหมายอย่างใดอย่างหนึ่งก็ย่อมขึ้นอยู่กับข้อตกลงของชุมชนนั้น ๆ และความหมายที่เข้าใจร่วมกันนั้นเองทำให้เกิดสัญลักษณ์ร่วมกันของชุมชนขึ้นมาในการประกอบพิธีกรรมจึงเป็นเสมือนการชุมนุมกันของระบบสัญลักษณ์ร่วมของชุมชนนั้น (กาญจนา แก้วเทพ, 2560 : 229-230) ตามที่ได้วิเคราะห์รูปสัญญะและความหมายของสัญญะตามลำดับมาแล้วนั้น รหัสร่วมเหล่านั้น โดยเฉพาะสัญลักษณ์วัตถุในพิธีกรรมทำขวัญสมัยโบราณที่ระยะเวลานาน หมอทำขวัญจะเป็น ผู้รณธธิบายให้เจ้านาคและผู้ร่วมพิธีรับรู้ความหมายร่วมกัน แต่ในปัจจุบันระยะเวลาการทำขวัญมีจำกัดจึงตัดขั้นตอนการอธิบายออกเพื่อกระชับเวลาการทำขวัญให้เสร็จสิ้นตามที่เจ้าภาพกำหนด

4.การสื่อความหมายของสัญลักษณ์ในพิธีกรรมทำขวัญนาคนะ หมอขอขวัญสายลม ศิษย์สุรินทร์

พิธีกรรมการทำขวัญนาคนะมีสัญลักษณ์ที่แทนความหมายต่าง ๆ อันเกี่ยวเนื่องกับองค์ประกอบ ขั้นตอนของพิธีกรรม ได้แก่ สัญลักษณ์บุคคล สัญลักษณ์วัตถุ สัญลักษณ์พฤติกรรม สัญลักษณ์สีชา และสัญลักษณ์ตัวเลข การวิเคราะห์ดังกล่าวเป็นเชิงโครงสร้าง ดังนั้นจึงต้องตีความหมาย แปลหรือ ตีเอาความหมายที่ซ่อนอยู่ในสัญลักษณ์เหล่านั้นออกมา เพื่อให้ประจักษ์การสื่อความหมายในภาพกว้างที่เห็นการเกี่ยวโยงของสัญลักษณ์ต่าง ๆ ในการสื่อสาร สร้างความรู้ความเข้าใจ และทัศนคติที่มีต่อชีวิต การสื่อความหมายของสัญลักษณ์ในพิธีกรรมทำขวัญนาคนะสามารถเชื่อมโยงสัญลักษณ์เชิงโครงสร้างได้หลายประการ ดังนี้

1) พื้นที่สัญลักษณ์ของการทำขวัญนาคนะ เป็นพื้นที่ของผู้หญิงอาจเป็นการชดเชยในพื้นที่ชีวิตจริงที่ไม่สามารถวขได้เหมือนผู้ชาย ดังนั้น การทำขวัญนาคนะจึงเป็นการเปิดพื้นที่พิเศษให้ ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ของบรื่องแหล่งต่าง ๆ ที่กล่าวถึงธรรมชาติของความเป็นแม่ สัญลักษณ์พฤติกรรมก็ให้พื้นที่กับแม่ในการให้เจ้านาคนอนหนุนตักสื่อแทนความรักของบุคคลที่สำคัญที่สุดในชีวิตเจ้านาค พื้นที่พิเศษนี้ยังเปิดโอกาสให้บรรดาญาติผู้หญิงอาวุโสแสดงพฤติกรรมสัญลักษณ์ในการแสดงความปิติยินดีแสดงความใกล้ชิดในสายสัมพันธ์ด้วยการมีส่วนร่วมในพิธีกรรมเวียนเทียนซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนการอวยพร นอกจากนี้ คณะนางรำที่เป็นผู้หญิงได้ยึดครองพื้นที่ในการแสดงบทบาทสมมุติและร่ายรำเฉลิมฉลอง จึงเป็นบุคคลสัญลักษณ์แทนความความสุข ความสนุกสนานรื่นเริงแสดงออกในระดับชาวบ้าน

2) การผสมผสานความเชื่อทางศาสนา ผสมผสานระหว่างพุทธ พราหมณ์ ผี สัญลักษณ์ทางศาสนาพุทธจึงปรากฏมากที่สุด เช่น การใช้คาถาบาลี พฤติกรรมเป็นสัญลักษณ์ที่เจ้านาคและบุคคลในพิธีกราบพระพุทธรูป การลงอักขระอักษรขอมภาษาบาลี สัญลักษณ์ตัวเลข 3 ตาม คติความเชื่อเรื่อง รัตนะ 3 ประการ ส่วนสัญลักษณ์ศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ เรื่องการแต่งกายของเจ้า

นาคและหมอขวัญด้วยสีขาว อันเป็นสัญลักษณ์แห่งความบริสุทธิ์ สะอาด ปราศจากมลทิน, น้ามนต์ มีคุณสมบัติในการชำระสิ่งที่สกปรกสิ่งที่เป็นมลทินและไม่เป็นมงคลทั้งหลายให้ออกจากร่างกายมนุษย์ไป และการลั่นฆ้อง เสียงของการลั่นฆ้องเป็นสัญลักษณ์แทนความเป็นสิริมงคล และสัญลักษณ์ความเชื่อเรื่องผีใช้ หมอขวัญเป็นสัญลักษณ์แทนคนกลางในการสื่อสารกับผี มีเครื่องอุปโลกน์เป็นสัญลักษณ์แทนเครื่องสังเวย พานก้านลเป็นวัตถุสัญลักษณ์แทนความนอบน้อม

3) ความกตัญญูและความสามัคคี ขั้นตอนการทำขวัญนาค กล่าวถึงแม่เจ้านาคตั้งแต่แหล่งปฏิสนธิ แหล่งเข้าฝัน แหล่งทำนายฝัน แหล่งแพ่ท้อง แหล่งลำดับเดือน การแหล่งเจ็บท้องคลอดแหล่งถึงพระคุณแม่ นอกจากนั้นยังกล่าวถึงพระคุณของพ่อ แม่จะเพียงเนื้อหาสั้นๆ แต่เนื้อหาทั้งหมดเป็นสัญลักษณ์ เชิงวาทศิลป์ที่สื่อความหมายถึงความลำบากของแม่และพระคุณของพ่อ เพื่อให้เจ้านาคตระหนักถึงความกตัญญู นอกจากนั้นการมาร่วมงานของบรรดาญาติ คณะนางรำ ยังแสดงถึงความสามัคคีในหมู่ญาติและชุมชน

4) ปรัชญาทางพุทธศาสนา สัญลักษณ์เชื่อมโยงให้เห็นว่า คนเราเกิดมามีร่างกายที่ประกอบด้วยโครงกระดูก เส้นเอ็น มีผิวหนังเป็นเครื่องห่อหุ้ม ส่วนจิตใจอุดมไปด้วยกิเลส ได้แก่ โลภะ โทสะ และโมหะ การที่จะไปสู่พระนิพพานก็ด้วยการบวชในบวรพุทธศาสนา ต้องตัดกิเลส ตัณหาออกไปเหมือนการลอย วัตถุไปกับสายน้ำ แล้วจะพบกับแดนอันเกษม คือ พระนิพพาน ซึ่งเป็นอุดมคติสูงสุดของพระพุทธศาสนา

5) ความเป็นสิริมงคลและความบริสุทธิ์ สัญลักษณ์ความเป็นสิริมงคล ประกอบด้วย น้ามนต์ ใบไม้มงคล แป้งเจิม การเป่าและปัดควันเทียน สัญลักษณ์แทนความบริสุทธิ์ในพิธีกรรม ประกอบด้วย มะพร้าวอ่อน สีขาว เป็นสัญลักษณ์แทนความบริสุทธิ์ ได้แก่ การแต่งกาย สายสิญจน์ เทียนไขขาว ไข่ปอก แป้งเจิม

6) สัญลักษณ์แห่งการไร้โครงสร้างสัญลักษณ์ ประกอบด้วย การให้เจ้านาคหนุนตักแม่ โดยมีพ่อนั่งเคียงข้าง กิริยาอาการเป็นการสื่อสัญลักษณ์แทนความรักความอบอุ่นของครอบครัวโดยการสัมผัส พฤติกรรมดังกล่าวเป็นภาวะที่ไร้โครงสร้าง เพราะในชีวิตจริงโดยเฉพาะในสังคมชนบท ลูกชายที่โตเป็นหนุ่มจะไม่มีแสดงออกสื่อถึงความรักเช่นนี้กับพ่อแม่ นอกจากนั้น ภาวะที่ไร้โครงสร้างที่เปิดโอกาสให้หมอขวัญเรียกค่ากำนัลแก่คณะเจ้าภาพ และการแสดงบทบาทสมมุติ รวมทั้งการร้ายราของคณะนางรำ มนุษย์ในสังคมจะได้รับการปลดปล่อยจากภาวะแห่งคุณสมบัติมีโครงสร้างไปสู่ภาวะแห่งคุณสมบัติไร้โครงสร้าง และเมื่อมนุษย์ได้รับการตอบสนองอย่างเพียงพอ ก็จะหวนกลับมาสู่ภาวะแห่งคุณสมบัติที่มีโครงสร้างอีกครั้งหนึ่ง ดังเช่นสัญลักษณ์พฤติกรรมการแสดงความรักของพ่อแม่ลูก การขอเงินค่ากำนัล และการแสดงบทบาทสมมุติกับการร้ายราของคณะนางรำในพิธีกรรมทำขวัญนาค เมื่อพิธีกรรมสิ้นสุดลง ทุกคนก็ดำเนินชีวิตไปตามปกติ

พิธีกรรมการทำขวัญนาคคณะสายลม ศิษย์สุรินทร์ มีองค์ประกอบและขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรมที่มีลักษณะเฉพาะ มีการลดทอนและสร้างสรรค์ขั้นตอนบางขั้นตอน เพื่อให้เหมาะสมกับบริบทและกาลเทศะ แต่ยังคงสัญลักษณ์แทนความหมายต่างๆ ในพิธีกรรมตามขนบโบราณไว้ เพื่อสื่อความหมายเชื่อมโยงให้เห็นความคิด ภูมิปัญญา โลกทัศน์ องค์ความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมได้เป็นอย่างดี หมอขวัญคณะสายลม ศิษย์สุรินทร์ จึงมีบทบาทหน้าที่ทำให้พิธีกรรม

การทำขวัญนาตามรายละเอียดที่ได้กล่าวมาทั้งหมดดำรงอยู่และมีบทบาทหน้าที่สำคัญต่อขั้นตอนชีวิตของพุทธศาสนิกชนในชนบทภาคกลางของไทย

อภิปรายผล

งานวิจัยที่น่าจะลักษณะร่วมกับการทำขวัญนาที่สุด คือ พิธีกรรม “กินดอง”: การวิเคราะห์บริบทและบทบาทของพิธีกรรมที่มีต่อชาวบ้านและชุมชนเมืองหนองบัวลำภู (2565) ของ ภาณุพงศ์ อุดมศิลป์ ใช้แนวคิดสัญลักษณ์กับพิธีกรรมของ วิกเตอร์ เทอร์เนอร์ ในการวิเคราะห์สัญลักษณ์ ส่วนงานวิจัยทำขวัญนาใช้แนวคิดมนุษย์กับสัญลักษณ์ของ ครีฟฟอร์ด เกียร์ช แนวคิดสัญลักษณ์วิทยา ของ โรลิ่งด์ บาร์ตส์ และแนวคิดสัญลักษณ์ในพิธีกรรมของ วิกเตอร์ เทอร์เนอร์ นำมาประยุกต์ใช้วิเคราะห์ สัญลักษณ์ในพิธีกรรมทำขวัญนา ทำให้การวิเคราะห์สัญลักษณ์ในระดับโครงสร้างมีความชัดเจนกว่า ตามแนวคิดสัญลักษณ์วิทยาของ โรลิ่งด์ บาร์ตส์ เรื่องสัญลักษณ์ (sign) ในสัญลักษณ์แต่ละตัวก็ประกอบไปด้วย รูปสัญลักษณ์ (signifier) กับความหมายสัญลักษณ์ (signified) โดยการประกอบขึ้นจากความสัมพันธ์ของสัญลักษณ์ต่าง ๆ ซึ่งก่อให้เกิดความหมายที่ผันแปรมากมาย ภาณุพงศ์ อุดมศิลป์ จัดกลุ่มข้อมูลการวิเคราะห์พิธีกรรมคล้ายกัน คือ องค์ประกอบ ขั้นตอน และสัญลักษณ์ โดยสัญลักษณ์จะวิเคราะห์รูปสัญลักษณ์กับความหมายสัญลักษณ์เท่านั้น มิได้นำมาตีความหมาย แปลหรือ ดึงเอาความหมายที่ซ่อนอยู่ในสัญลักษณ์เหล่านั้นแยกเป็นหัวข้อออกมาเพื่อให้ประจักษ์การสื่อความหมายในภาพกว้าง ที่เห็นการเกี่ยวโยงของสัญลักษณ์ต่าง ๆ ในการสื่อสาร สร้างความรู้ ความเข้าใจ และทัศนคติที่มีต่อชีวิตให้เห็นชัดเจน ส่วนงานวิจัยทำขวัญนาขาดเนื้อหาเรื่องบทบาทหน้าที่ของพิธีกรรม ซึ่งงานวิจัยของ ภาณุพงศ์ อุดมศิลป์ ได้วิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของพิธีกรรมกินดองไว้ได้ลึกซึ้งชัดเจนดังปรากฏเป็นคำสำคัญของชื่องานวิจัย

สันติชัย แยมใหม่ (2556) “มายาคติทางเพศสภาพผ่านสัญลักษณ์ในพิธีโนราโรงครู” ใช้วิธีการตีความและให้ความหมายสัญลักษณ์ในรูปสัญลักษณ์และมายาคติ พบว่าความเป็นชายจะพยายามแสดงอำนาจเหนือกว่าความเป็นหญิงผ่านตัวสัญลักษณ์ที่ต่อตีความผ่านตำนานการเกิดโนรา ศาสนา ความเชื่อ และโครงสร้างทางสังคมภาคใต้ เพื่อยึดครองพื้นที่ทางกายภาพ สังคม และความคิดได้อย่างแยบยล ความเป็นหญิงที่สื่อออกมาทางสัญลักษณ์ถูกวางไว้ในตำแหน่งผู้ตามตามกรอบของสังคม ปีตาธิปไตยต่างกับงานวิจัยทำขวัญนา แต่ผลการวิจัยการทำขวัญนากับพบว่าพื้นที่สัญลักษณ์เป็นพื้นที่ของผู้หญิงอาจเป็นการชดเชยในพื้นที่ชีวิตจริงที่ไม่สามารถบวชได้เหมือนผู้ชาย ดังนั้น การทำขวัญนาจึงเป็นการเปิดพื้นที่พิเศษให้ ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ของบทร้องแหล่ต่าง ๆ ที่กล่าวถึงธรรมชาติของความเป็นแม่ สัญลักษณ์พฤติกรรมก็ให้พื้นที่กับแม่ในการให้เจ้านาคนอนหนุนตักสื่อแทนความรักของบุคคลที่สำคัญที่สุดในชีวิตเจ้านาค พื้นที่พิเศษนี้ยังเปิดโอกาสให้บรรดาญาติผู้หญิงอาวุโสแสดงพฤติกรรมสัญลักษณ์ในการแสดงความปิตินดีแสดงความใกล้ชิดในสายสัมพันธ์ด้วยการมีส่วนร่วมในพิธีกรรมเวียนเทียนซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนการอวยพร นอกจากนั้น คณะนางรำที่เป็นผู้หญิงได้ยึดครองพื้นที่ในการแสดงบทบาทสมมติและร่ายรำเฉลิมฉลอง จึงเป็นบุคคลสัญลักษณ์แทนความความสุข ความสนุกสนานรื่นเริง แสดงออกในระดับชาวบ้าน

พิธีกรรมย่อมมีสัญลักษณ์กับการสื่อความหมาย ไม่ว่าพิธีกรรมนั้นจะเกิดขึ้นแต่ในอดีต สืบสม สร้างสรรค์และสืบทอดมาถึงปัจจุบันหรืออาจจะพัฒนาปรับเปลี่ยนไปในอนาคต เป็นธรรมชาติของพิธีกรรม กล่าวคือ เป็นพลวัตของพิธีกรรมจะมีการดัดแปลง การตกแต่ง การลดทอน การเสริมเพิ่มเติม ฯลฯ ในองค์ประกอบและขั้นตอนต่าง ๆ ของพิธีกรรม (กาญจนา แก้วเทพ, 2560 : 227) พิธีกรรมทำขวัญนาคนั้นเหมือนขอขวัญสายลม ศิษย์สุรินทรก็หลีกเลี่ยงไม่ได้ วรรณคดีกล่าว มีการลดขั้นตอนลง เมื่อเปรียบเทียบกับหนังสือพิธีการทำขวัญนา ทำขวัญภูมิน ของ ว. จินประดิษฐ์ (ม.ป.ป.). กล่าวถึง ลำดับขั้นตอนการทำขวัญนาไว้อย่างละเอียด ตั้งแต่ก่อนเริ่มพิธีจนจบ ที่สำคัญมีตัวบทแหล่งต่าง ๆ คณะสายลม ศิษย์สุรินทร ได้ลดขั้นตอนต่าง ๆ ได้แก่ นะ โม แปลการขานนามนาคนาค แหล่งฉิมพลี พุทธฎีกา เเดิน แหล่งแกะบายศรี แหล่งชมบายศรี เพื่อให้สอดคล้องกับเวลาที่เจ้าภาพกำหนด

แม้ด้านหนึ่งพิธีกรรมจะเป็นรูปแบบการสื่อสารที่มีมิติของความเข้มงวดเป็นแบบแผนที่แน่นอนมีกฎกติกาที่บังคับไว้แบบทางการแต่ในอีกด้านหนึ่ง พิธีกรรมก็เป็นพื้นที่สร้างสรรค์และสามารถออกแบบท่วงท่าลีลาใหม่ ๆ (improvise) ออกไปได้อยู่ตลอดเวลา ตัวอย่างที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน เช่น บรรดาพิธีกรรมประดิษฐ์ใหม่ขึ้นใหม่ทั้งหลาย (กาญจนา แก้วเทพ, 2560 : 228) เช่น งานวิจัยของ ประเสริฐ รุณรา เป็นเรื่องพลวัตของการสร้างสรรค์วัฒนธรรมด้านความเชื่อของสังคมไทย พระราหู การสืบทอดและการสร้างสรรค์สัญลักษณ์ความเชื่อใน (2562) การสร้างสรรค์สัญลักษณ์พระราหูในงานศิลปะกรรมของไทยมีความหลากหลายเป็นอย่างมาก ศิลปินมีการสร้างสรรค์รูปแบบสัญลักษณ์พระราหูไปตามจินตนาการ เพื่อประดับตกแต่งพุทธสถานเพื่อเป็นวัตถุมงคลดีสิริ โดยสัญลักษณ์พระราหูจะแปรรูปเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมใน 2 ลักษณะ ได้แก่ การแปรรูปสัญลักษณ์พระราหูไปสู่พิธีกรรมสะเดาะเคราะห์เสริมดวงชะตาและการแปรรูปสัญลักษณ์พระราหูไปสู่การท่องเพียวเชิงพิธีกรรม สอดคล้องกับ กาญจนา แก้วเทพ (2560 : 229-230) เนื่องจากสัญลักษณ์นั้นจะมีความหมายอย่างใดอย่างหนึ่งก็ย่อมขึ้นอยู่กับข้อตกลงของชุมชนนั้น ๆ และความหมายที่เข้าใจร่วมกันนั้นเองทำให้เกิดระบบสัญลักษณ์ร่วมของชุมชนขึ้นมาที่เรียกว่า รหัสร่วม ในการประกอบพิธีกรรมจึงเสมือนการชุมนุมกันของระบบสัญลักษณ์ร่วมของชุมชนนั้น ๆ (กาญจนา แก้วเทพ, 2560 : 229-230)

พิธีกรรมทำขวัญนาคนอกจากขั้นตอนที่มีการตัด ลดทอน เสริม ตามที่กล่าวมา ในอนาคตอาจมีการตัดวัตถุมงคลสัญลักษณ์ออก เนื่องจากการสื่อความหมายพ้นจากการรับรู้ร่วมของชุมชน เช่น บายศรี แทนร่างกายไม่ประกับบายศรีแทนโครงกระดูก หรือผ้าคลุมบายศรีแทนผืนหนังห่อหุ้มร่างกาย สมัยโบราณหมอขวัญจะอธิบายอย่างละเอียดแต่ปัจจุบันคงตั้งจำหลักเป็นวัตถุมงคลสัญลักษณ์แต่ขาดการสื่อความหมายให้คนในชุมชนรับรู้ร่วมกันที่เป็นรหัสวัฒนธรรม ผู้วิจัยเชื่อว่า พิธีกรรมทำขวัญนาคในอนาคตคงจะลดทอนองค์ประกอบ ขั้นตอน และสัญลักษณ์อันเข้มขลังลง มีแนวโน้มที่จะเพิ่มขั้นตอนและสัญลักษณ์แห่งความสนุกสนานมากขึ้นเหมือนกับหลายคณะในปัจจุบันที่ร้องแต่เพลงลูกทุ่งแล้วให้ผู้ร่วมงานออกมารำรำกัน

การทำขวัญนาคหากพิจารณาทางนิเทศศาสตร์เป็นสื่อเก่าที่ต้องมีการปรับตัว เมื่อสร้างสรรค์ตัวเองขึ้นมาแล้ว ก็จำเป็นต้องปรับตัวให้อยู่ในแนวทางที่เหมาะสม เพื่อให้สอดคล้องกับ

สภาพความเป็นจริงที่เปลี่ยนไปจึงจะดำรงอยู่ได้ต่อไปท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง ต้องมีการปรับตัวเชิงรุกในด้านรูปแบบการนำเสนอเป็นการผสมผสานระหว่างสื่อพื้นบ้านกับสื่อสมัยใหม่ คณะหมอขวัญบางคณะในปัจจุบันได้ปรากฏตัวในโลกออนไลน์เพื่อนำเสนอการแสดงและช่องทางการรับงานผ่านรูปแบบ ดังนี้

1. เฟซบุ๊ก (Facebook)

เนื้อหาการทำขวัญนาที่ปรากฏในเฟซบุ๊ก จะเป็นการนำเสนอแบบประชาสัมพันธ์การแสดงเชิงรุกของแต่ละคณะ อาจเป็นภาพนิ่งหรือคลิปสั้น ๆ ว่าได้ไปแสดงที่ไหน จะมีการลงรูปเป็นหลัก เช่น รูปหมอขวัญที่แต่งกายด้วยชุดสีขาว สถานที่ที่ไปแสดงให้เห็นบรรยากาศการร้องอุปกรณ์และขั้นตอนในพิธี ฯลฯ การโพสต์ดังกล่าวลงในชื่อเฟซบุ๊กส่วนตัว มีการแท็กเพื่อน มีการแชร์ภาพหรือคลิปการแสดง เพื่อให้กลุ่มเพื่อนได้รับข้อมูลข่าวสารการแสดง หรือให้ผู้ชมได้ฟังเสียงลีลาการร้อง เป็นการประชาสัมพันธ์คณะหมอขวัญในโลกออนไลน์ ที่เป็นช่องทางให้คณะเจ้าภาพตัดสินใจติดต่อหมอขวัญคณะต่าง ๆ ที่ตรงความต้องการในช่องแสดงความคิดเห็นหรือช่องทางการสนทนาส่วนตัว

2. ยูทูบ (YouTube)

การทำขวัญนาที่มีการลงบันทึกการแสดงในยูทูบหลายคณะ เช่น คณะหมอทำขวัญชื่อดังระดับประเทศ ทศพล หิมพานต์ เป็นการบันทึกภาพการทำขวัญตั้งแต่ต้นจนจบพิธีระยะเวลาประมาณ 2 ชั่วโมง พร้อมบอกรายละเอียดชื่อเจ้านาค วันเวลาสถานที่ไว้อย่างชัดเจน นับเป็นเรื่องที่ดีในการปรับตัวให้เข้ากับสื่อใหม่ นอกจากเป็นการประชาสัมพันธ์แล้ว ยังเป็นหลักฐานข้อมูลขั้นต้นทางวัฒนธรรมที่ให้ผู้สนใจได้มาศึกษาหาความรู้ ตลอดจนหมอทำขวัญยุคใหม่ที่ต้องการเรียนรู้ขั้นตอน การร้องในพิธีกรรมจะได้มีสื่อแทนครูที่สอนแบบโบราณ แต่ที่สำคัญต้องอย่าเลียนแบบจนขาดอัตลักษณ์ของตนเอง และให้ตระหนักถึงลิขสิทธิ์และ พ.ร.บ.คอมพิวเตอรส์

3. ตี๊กต็อก (TikTok)

ตี๊กต็อกเป็นแอปพลิเคชันที่ได้รับความนิยมในปัจจุบัน โดยเฉพาะกลุ่มวัยรุ่น ช่วยให้ผู้ใช้สามารถสร้างเนื้อหาวิดีโอสั้น ๆ ความยาวไม่เกิน 5 นาที ทำให้ได้รับความสนใจสำหรับคนในปัจจุบันที่ “ยาวไม่อ่านนานไม่ดู” ผู้สร้างเนื้อหาจะนำภาพบรรยากาศการทำขวัญนาในแง่มุมต่าง ๆ มานำเสนอ เช่น การพ้อแม่คล้องพวงมาลัยให้นาค พร้อมประกอบเพลงที่มีเนื้อหาการบวชทดแทนพระคุณ หรือภาพการเดินรำหน้าแถวในพิธี หรือการถ่ายภาพพระสงฆ์บนธรรมมาสน์กำลังแห่สอนนาค หรือภาพการร้องบทเพลงต่าง ๆ ของหมอขวัญคณะต่าง ๆ นับเป็นช่องทางที่สะดวกในการประชาสัมพันธ์การทำขวัญนาในแง่มุมต่างๆ ของคนที่ไปร่วมงานที่คัดสรรเนื้อหาแนะนำเสนอสั้น ๆ ด้วยแง่มุมความคิดและสื่ออารมณ์ต่าง ๆ

การลงรูปและคลิปประชาสัมพันธ์และบันทึกการแสดงการทำขวัญนาในสื่อใหม่ ได้แก่ เฟซบุ๊ก ยูทูบ และตี๊กต็อกนั้น ยังจำกัดอยู่เฉพาะคณะหมอขวัญที่เป็นวัยรุ่น ที่สามารถเรียนรู้และเข้าถึงวิธีการลงข้อมูลได้เท่านั้น ส่วนคณะหมอขวัญสูงอายุก็ยังไม่สามารถปรับตัวแทรกไปอยู่ในสื่อใหม่ได้เลย การปรับตัวของคณะหมอขวัญในการนำเสนอการแสดงสู่สื่อใหม่ แม้จะมีข้อจำกัดอยู่บ้างในเรื่องความรู้ด้านเทคโนโลยีที่ศิลปินขาดทักษะด้านนี้ แต่ก็นับว่าเป็นการปรับตัวอย่างค่อยเป็นค่อย

ไปของสื่อพื้นบ้านท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของบริบทสังคมและวัฒนธรรม เพื่อการดำรงอยู่ให้สำเร็จและเหมาะสมกับความเปลี่ยนแปลง

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ. (2560). *เครื่องมือทำงานวัฒนธรรมชุมชนและสื่อพิธีกรรมศึกษา*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- คมลักษณ์ ไชยยะ. (2562). *พื้นฐานแนวคิดสัญวิทยาของโรลิ่งด์ บาร์ตส์*. วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 7(2), 27-61.
- ทิพย์สุดา นัยทรัพย์. (2542). รายงานการวิจัย การศึกษาประเพณีทำขวัญนาจังหวัดพิษณุโลก. พิษณุโลก: สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม.
- ชญุติ แสงสว่าง. (2566). หมอขวัญ คณะหมอขวัญสายลม ศิษย์สุรินทร์. สัมภาษณ์, 20 พฤษภาคม.
- บาหยัน อิ่มสำราญ. (2559). *วรรณคดีพระราชพิธี*. นครปฐม: คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ประจัน ณะอ้วน. (2566). หมอขวัญหญิง คณะหมอขวัญสายลม ศิษย์สุรินทร์. สัมภาษณ์, 20 พฤษภาคม.
- ประเสริฐ รุณรา. (2562). *พระราชพิธี การสืบทอดและการสร้างสรรค์สัญลักษณ์ความเชื่อในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ : สามลดา.
- ภาณุพงศ์ อุดมศิลป์. (2565). พิธีกรรม “กินดอง”: การวิเคราะห์บริบทและบทบาทของพิธีกรรมที่มีต่อชาวบ้านและชุมชนเมืองหนองบัวลำภู. กรุงเทพฯ : สันติศิริการพิมพ์.
- ว. จินประดิษฐ์.(ม.ป.ป.). *พิธีการทำขวัญนา ทำขวัญถิ่น*. กรุงเทพฯ: หอสมุดกลาง 09.
- ศุภชัย อิ่มทอง. (2566). หัวหน้าคณะหมอขวัญสายลม ศิษย์สุรินทร์. สัมภาษณ์, 20 พฤษภาคม.
- สันติชัย แยมใหม่. (2556). “มายาคติทางเพศสภาพผ่านสัญญาในพิธีโนราโรงครู.” *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนามนุษย์และสังคม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์*.
- เสฐียรโกเศศ. (2506). *ขวัญและประเพณีทำขวัญ*. พระนคร: ก้าวหน้า.
- อคิน รพีพัฒน์. (2551). *วัฒนธรรมคือความหมาย : ทฤษฎีและวิธีการของคลีฟฟอร์ด เกียร์ซ*. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).